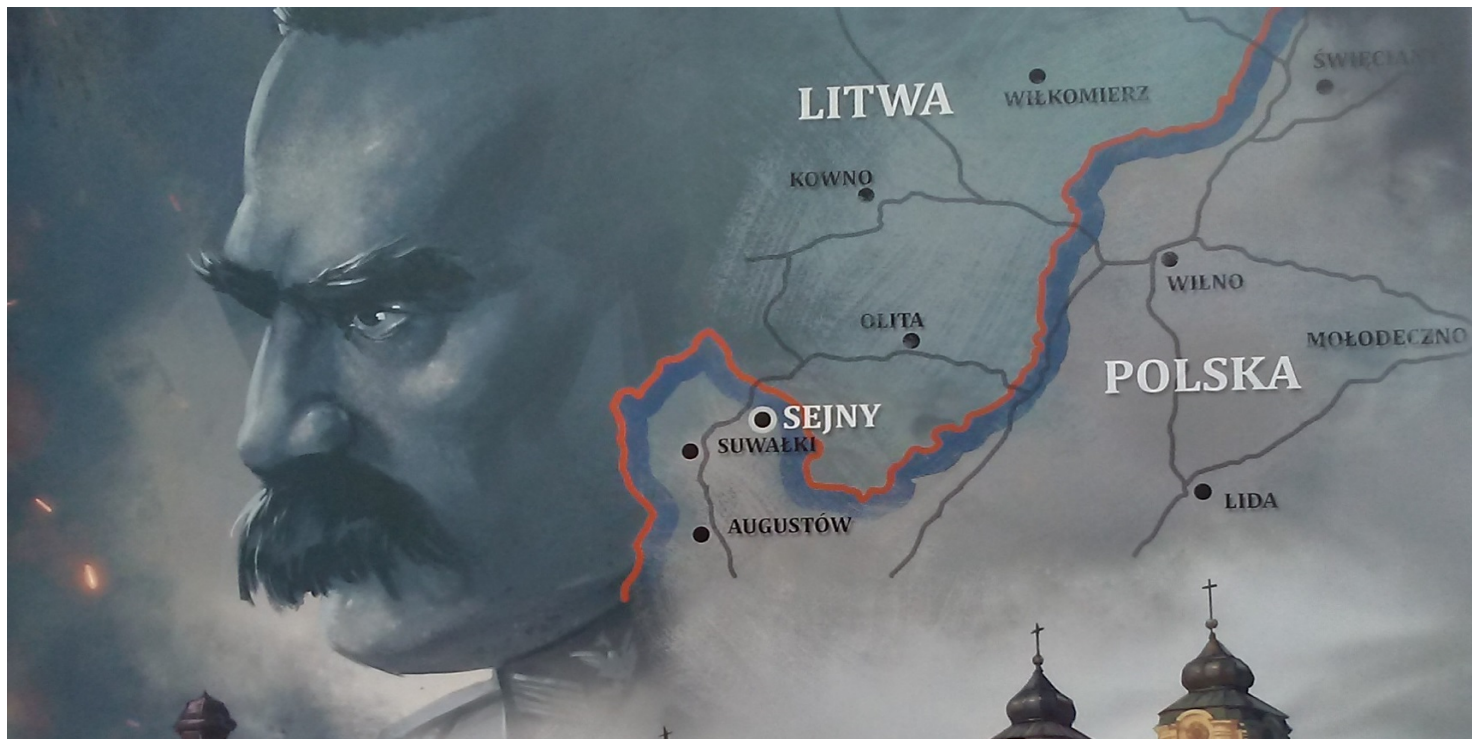

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/granice/75190,Bunt-general-a-Zeligowskiego-Harcerskie-oddzialy-bojowe-w-wyprawie-na-Wilno.html>

Grafika z wystawy IPN „...Będzie wielka albo nie będzie jej wcale. Walka o granice Polski w latach 1918-1921”

ARTYKUŁ

Bunt generała Żeligowskiego. Harcerskie oddziały bojowe w wyprawie na Wilno

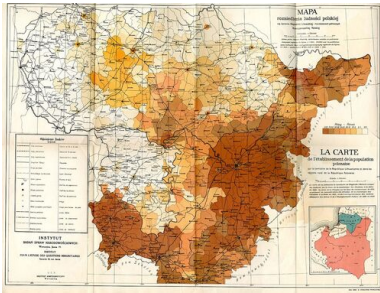
OKRES HISTORYCZNY

(1918-1922) Odrodzenie Niepodległej

Autor: TOMASZ SIKORSKI 09.10.2021

W walkach o Wilno w 1920 r. dużą rolę odegrali harcerze, mający już cenne doświadczenie z wojny polsko-bolszewickiej.

Rozpoczęta w lipcu 1920 r. ofensywa sowieckich sił Frontu Zachodniego, którymi dowodził Michaił Tuchaczewski, załamała się w połowie sierpnia na przedpolach Warszawy¹. Zaraz potem ruszyło polskie kontruderzenie znad Wieprza, rozbijając główne siły sowieckie. Odstąpienie 1. Armii Konnej Siemiona Budionnego od zdobywania Lwowa i jej uderzenie w kierunku obszaru, gdzie ważyły się losy Polski, a może całej Europy, było spóźnione. Sowiecka konnica została rozbita przez 1. Dywizję Jazdy Wojska Polskiego w bitwie pod Komarowem i Zamościami 31 sierpnia. Była to ostatnia tej miary bitwa kawaleryjska, która razem z Cudem nad Wisłą dała Polakom strategiczne panowanie. Całości dopełniła zwycięska bitwa nad Niemnem, stoczona w dniach 20–26 września. Zawieszenie broni weszło w życie 18 października.

Mapa rozszedlenia ludności polskiej na terenie Litwy na podstawie wyborów do parlamentu Litwy w 1923 r., spisu ludności w 1921 r. i wyborów do Sejmu w 1922 r. Instytut Badań Spraw Narodowościowych, 1929 r.

Czyje Wilno?

Bolszewicy zostali pokonani, ale zostawili po sobie – poza bezmiarem grabieży i zniszczeń oraz licznymi grobami ofiar ich mordów – „bombę zegarową”: Wilno. Kiedy bowiem w 1918 r. na mapie świata pojawiły się dwa niepodległe państwa – Polska i Litwa – przynależność Wilna stała się przedmiotem ostrego konfliktu między nimi. Miasto, po wycofaniu się z niego niemieckich okupantów i zaczątków litewskiej administracji, w noc sylwestrową 1918 r. zostało opanowane przez oddziały polskiej Samoobrony Wileńskiej. 5 stycznia

1919 r. zdobyli je bolszewicy, ale już 19 kwietnia polskie jednostki Frontu Litewsko-Białoruskiego odbiły Wilno.

W lipcu 1920 r. Litwini, zakładając klęskę Polski, przestali być neutralni. Pozwolili Armii Czerwonej przejść przez swoje terytorium i razem z nią przekroczyli Linie Focha. Oddziały Wojska Polskiego opuściły Wilno, a Rosja sowiecka w ramach traktatu pokojowego podpisanego z Litwą 12 lipca przekazała jej panowanie nad miastem.

Na konferencji pokojowej w Paryżu, w lipcu 1919 r., została ustalona linia demarkacyjna rozdzielająca tereny zajmowane przez wojska Polski i Litwy – tzw. Linia Focha (od nazwiska francuskiego marszałka, który był autorem tej koncepcji)². Podczas bolszewickiej ofensywy rozpoczętej w lipcu 1920 r. Litwini, zakładając klęskę Polski, przestali być neutralni. Pozwolili Armii Czerwonej przejść przez swoje terytorium i razem z nią przekroczyli Linie Focha. Zajęli m.in. Nowe Troki i Landwarów. Oddziały Wojska Polskiego opuściły Wilno, a Rosja sowiecka w ramach traktatu pokojowego podpisanego z Litwą 12 lipca przekazała jej panowanie nad miastem.

Po sukcesie militarnym Polski w wojnie z bolszewikami Naczelnik Państwa Józef Piłsudski natychmiast zajął się kwestią Wilna, ważnej karty w grze o kształt granicy polsko-litewskiej, kluczowego miasta w szerszych planach federacyjnych dotyczących Litwy i Białorusi. Oficjalna akcja zbrojna Wojska Polskiego byłaby naruszeniem ustaleń konferencji w Spa w Belgii przyjętych w lipcu 1920 r., na mocy których Wilno przypadło Litwinom. Piłsudski postanowił więc przeprowadzić niekonwencjonalną operację polityczno-wojskową. Generał Lucjan Żeligowski miał upozorować niesubordynację wobec Naczelnego Wodza i pokierować akcją, nazwaną później „buntem Żeligowskiego”, mającą na celu opanowanie Wilna i ziem wileńskich. Stał na czele zgrupowania „nieregularnych” jednostek wojskowych, liczących ok. 15 tys. żołnierzy, w tym przede wszystkim 1. Dywizji Litewsko-Białoruskiej, części Dywizji Ochotniczej, 211. i 212. Pułków Ułanów. Akcję wsparły 41. Suwalski Pułk Piechoty i 4. Brygada Kawalerii. W składzie 1. Dywizji znalazły się m.in. zorganizowane w dwie brygady piechoty pułki strzelców: Wileńskich, Mińskich, Nowogródzkich, Grodzieńskich, grupa „Bieniakonie” mjr. Mariana Zyndrama-Kościółkowskiego, pułk i dywizjon artylerii polowej oraz dwa dywizjony kawalerii³.

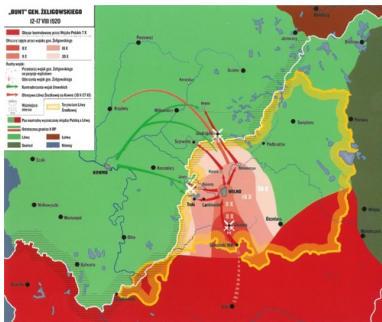

**Gen. Lucjan Żeligowski z
żołnierzami w Wilnie, 1920 r. Fot.**

Wikimedia Commons

Wojska gen. Żeligowskiego zajęły Wilno 9 października 1920 r., a trzy dni później zwycięski dowódca ogłosił powstanie państwa Litwa Środkowa ze stolicą w Wilnie. W tym samym dniu powołano do życia Wojsko Litwy Środkowej.

Zawieszenie broni między Litwą Środkową a Republiką Litewską, zwaną też wówczas potocznie Litwą Kowieńską, nastąpiło 29 listopada 1920 r. W 1922 r. odbyły się wybory do Sejmu Wileńskiego, w których wzięli udział głównie Polacy, dominujący na tym obszarze. Podczas pierwszego posiedzenia nowego parlamentu przyjęto uchwałę o przyłączeniu Litwy Środkowej do Polski, co nastąpiło w kwietniu 1922 r. Z kolei 15 marca 1923 r. Konferencja Ambasadorów Ligi Narodów uznała wschodnie granice Polski, przyjmując linię demarkacyjną między Polską a Litwą za obowiązującą granicę między obydwojoma państwami. Jednak jeszcze do maja 1923 r. dochodziło do poważnych potyczek między polską policją i jednostkami Straży Granicznej a bojówkami litewskich szaulisów.

**Mapa przedstawiająca przebieg
działań w czasie „Buntu” gen.**

**Żeligowskiego. Grafika z wystawy
IPN „...Będzie wielka albo nie
będzie jej wcale. Walka o granice
Polski w latach 1918-1921”**

Udział harcerzy w wyprawie na Wilno

W składzie wymienionej Dywizji Ochotniczej znajdował się m.in. 201. Ochotniczy Pułk Piechoty, którego trzon stanowili harcerze. Byli oni żołnierzami zaprawionymi już w bojach, doświadczonymi w najcięższych walkach Bitwy Warszawskiej w sierpniu 1920 r. Bili się dzielnie m.in. przy forsowaniu Wkry, zdobywali Ciechanów i Przasnysz, walczyli pod Wyszomierzem. W pełni harcerski był I Batalion pułku, utworzony z Wileńskiego Batalionu Harcerskiego oraz kompanii szturmowej. Teraz do boju o Wilno i ziemie wileńskie ruszyło z gen. Żeligowskim pięciuset żołnierzy-harcerzy.

Piłsudski postanowił więc przeprowadzić niekonwencjonalną operację polityczno-wojskową. Generał Lucjan Żeligowski miał upozorować niesubordynację wobec Naczelnego Wodza i pokierować akcją, nazwaną później „buntem Żeligowskiego”, mającą na celu opanowanie Wilna i ziem wileńskich.

Warto opowiedzieć o korzeniach i wcześniejszym szlaku bojowym tych oddziałów. W lipcu 1920 r. ppor. Romuald Kawalec⁴ i jego brat por. Tadeusz Kawalec⁵ rozpoczęli w Wilnie organizowanie jednostki bojowej, nazwanej później Wileńskim Batalionem Harcerskim. Po zajęciu miasta przez bolszewików oddział prowadził ciężkie walki odwrotowe. W jego składzie, w 1. kompanii, jako dowódca sekcji walczył w obronie Grodna Witold Pilecki, harcerz, ochotnik w Samoobronie Wileńskiej w 1918 r., kawalerzysta 13. Pułku Ułanów na froncie bolszewickim w 1919 r. i 211. Pułku Ułanów w Bitwie Warszawskiej. Kiedy batalion dowodzony przez ppor. Romualda Kawalca stanął w Łochowie (ok. 60 km przed Warszawą), dołączył do niego przybyły z Krakowa hm. Józef Grzesiak „Czarny”⁶ z 24 harcerzami „Czarnej Trzynastki”. Prawdopodobnie to on

przyprowadził też 43 harcerzy z innych drużyn z Krakowa i okolic⁷. Grzesiak sformował swoją kompanię marszową i oba oddziały ruszyły w kierunku Warszawy.

Oddział 6. Harcerskiego Pułku Piechoty na Wileńszczyźnie.

Wileński Batalion Harcerski, po dotarciu do stolicy 14 lipca, został włączony do 201. Ochotniczego Pułku Piechoty; 1. „wileńską” kompanią batalionu nadal dowodził por. Tadeusz Kawalec, jej pierwotny dowódca, i już dwa dni później poprowadził ją w bój. Oddział Grzesiaka szkolił się jeszcze w Warszawie. Na front wyruszył pod koniec sierpnia. W Ostrowie-Komorowie oddział został doskonale uzbrojony i jako kompania szturmowa pod dowództwem por. Andrzeja Stracha wszedł do walki w składzie 201. Ochotniczego Pułku Piechoty⁸. Kompanię tak opisał por. Tadeusz Kawalec:

„Złożona wyłącznie z harcerzy, jednakowo umundurowanych, i uzbrojona w krótkie karabinki, w hełmach stalowych, przedstawia się pod każdym względem bardzo dodatnio.”⁹

Po walkach z bolszewikami i Batalion Wileński, i kompania szturmowa, nadal tak samo podporządkowane, wyruszyły ze swoim pułkiem na wyprawę wileńską gen. Żeligowskiego. W jej trakcie, 7 października w Ejszyszkach na Litwie, 201. Ochotniczy Pułk Piechoty został przemianowany na 2. Wileński Pułk Piechoty i wszedł w skład „zbuntowanej” dywizji, która dwa dni później opanowała Wilno. Harcerze, którzy latem 1920 r. ruszyli z Wilna pod Warszawę jako kompania, wrócili do swojego miasta już jako Wileński Batalion Harcerski¹⁰. Po walkach z Litwinami doszło do reorganizacji obu oddziałów i w ramach Wojsk Litwy Środkowej znalazły się one w 6. Harcerskim Pułku Piechoty¹¹. Zostało to sformalizowane rozkazem gen. Żeligowskiego:

„Ażeby zachować w pamięci narodu udział w wyzwoleniu naszej Ojczyzny ochotników z Rzeczypospolitej Polskiej, a także kwiatu naszej młodzieży – harcerzy, rozkazuję mianowanie 5 p.p. – ochotniczym, 6 p.p. – harcerskim.”¹²

Grafika z wystawy IPN „...Będzie wielka albo nie będzie jej wcale. Walka o granice Polski w latach 1918-1921”

Kompania szturmowa, przechodząc z 2. Wileńskiego Pułku Piechoty do nowej jednostki, została wyróżniona przez dowódcę pułku, mjr. Edwarda Dojana-Surówkę, w rozkazie operacyjnym z 18 października 1920 r.:

„Odchodzącej z rozkazu dowództwa brygady do pułku harcerskiego kompanii szturmowej wyrażam podziękowanie za dzielne żołnierskie zachowanie się w walkach o Wilno i ziemię wileńską”.

6. Harcerski Pułk Piechoty zakończył swój bojowy szlak 22 grudnia w Landwarowie. O samej kompanii szturmowej Władysław Nekrasz pisał tak:

„Wreszcie w połowie grudnia zostają chłopcy wycofani z placówek do Trok, a później do Landwarowa i tu 22 grudnia [1920 r.] kompania szturmowa 6. Harcerskiego Pułku Piechoty kończy swój «sen o szpadzie». Żegnani serdecznie przez druha R. Kawalca i drużny wileńskie, rozjeżdżają się chłopcy do domów. Ze stu

kilkunastu ludzi pozostało do końca tylko około pięćdziesięciu, a z druhen: Zofia Dębowska-Grzybowska, Maria Grzesiakowa (Bobrowiczówna) i Barbara Gładyszówna.”¹³

Hm. Józef Grzesiak „Czarny” w okresie wojny polsko-bolszewickiej i podczas walk z Litwinami na Wileńszczyźnie w 1920 r.; na mundurze krzyż harcerek, na furażerze orzeł z lilijką harcerek nałożoną na „tarczę Amazonek”. Fot. ze zbiorów autora

Honory

Z harcerzy walczących na Wileńszczyźnie w 1920 r. Krzyże Walecznych otrzymało ponad dwudziestu druhów i sześć druhen, a Krzyże Orderu Virtuti Militari – co najmniej dwóch harcerzy. Z samej kompanii szturmowej Krzyże Walecznych otrzymało ośmiu druhów pochodzących z Warszawy, Krakowa, Wilna, wśród nich dwukrotnie Józef Grzesiak „Czarny”. Krzyż Walecznych otrzymała też sanitariuszka oddziału Zofia Dębowska¹⁴.

**Awers i rewers Krzyża Zasługi
Wojsk Litwy Środkowej. Fot. ze
zbiorów Filipa Erlicha**

W celu nagrodzenia czynów męstwa i bohaterstwa żołnierzy walczących z wojskami litewskimi na Wileńszczyźnie od 9 października do 19 listopada 1920 r., uchwałą Sejmu Wileńskiego z 25 lutego 1922 r. ustanowiono Krzyż Zasługi Wojsk Litwy Środkowej. Otrzymali go m.in. marsz. Piłsudski, gen. Żeligowski, bp Władysław Bandurski – kapelan Legionów Polskich, kpt. August Fieldorf, późniejszy gen. „Nil”, gen. Edward Śmigły-Rydz, gen. Władysław Sikorski; a z harcerzy – por. Tadeusz Kawalec, hm. Józef Grzesiak „Czarny”, kpr. Zofia Dębowska, Maria Grzesiakowa (żona Józefa) i Witold Pilecki. Odznaczenie to zostało nadane również zasłużonym instruktorom harcerskim: hm. Januszowi Rudnickiemu¹⁵ i hm. Kazimierzowi Gorzkowskiemu¹⁶.

Tekst pochodzi z numeru 5/2019 „Biuletynu IPN”

---

¹ Za początek wojny polsko-bolszewickiej przyjmuje się walkę stoczoną 14 lutego 1919 r. przez oddziały Wojska Polskiego z bolszewickimi jednostkami Frontu Zachodniego Armii Czerwonej pod miasteczkiem Mosty, położonym koło Szczuczyna na Białorusi, chociaż pojedyncze starcia miały miejsce już w końcu grudnia 1918 r.

² Ferdinand Foch za zasługi dla Polski, m.in. powstrzymanie niemieckiej kontrofensywy przeciwko polskim siłom w Powstaniu Wielkopolskim, w 1923 r. otrzymał Krzyż Wielki Orderu Virtuti Militari i stopień marszałka Polski (jako pierwszy stopień ten otrzymał w 1920 r. Józef Piłsudski – wówczas w formule precedensowej „Pierwszy Marszałek Polski”).

³ Grupa „Bieniakonie” była jednostką, poprzez którą odbywało się zaopatrzenie dla wojsk wyprawy wileńskiej. Major Kościałkowski faktycznie dowodził Dywizją Ochotniczą.

⁴ Romuald Kawalec – jeden z pierwszych skautów krakowskich, dziennikarz, literat, wydawca, instruktor harcerski, dyplomata, oficer WP, komendant Harcerstwa Polskiego na Bliskim i Środkowym Wschodzie (1941), działacz emigracyjny. Zob.: M. Miszczuk, *Romuald Kawalec*, [w:] R. Kawalec, *Szlakiem tułacznych zastępów*, Kraków 2017.

⁵ Tadeusz Kawalec – urodzony w Krakowie, harcerz, oficer WP, dyplomata, od 1939 r. działacz emigracyjny (pracownik Konsulatu RP w Kapsztadzie, w RPA reprezentant rządu polskiego w Londynie). Zob.: M. Miszczuk, *Tadeusz Kawalec*, [w:] T. Kawalec, *Z bojów Harcerskiego Baonu Wilna i kresów wschodnich*, Kraków 2015.

⁶ Józef Grzesiak „Czarny” – porucznik WP, harcmistrz, twórca i drużynowy Krakowskiej Czarnej „Trzynastki”, komendant Chorągwi Wołyńskiej ZHP; odznaczony dwukrotnie Krzyżem Walecznych, drugie nadanie za wyprawę wileńską.

⁷ W. Nekrasz, *Harcerze w bojach. Przyczynek do udziału młodzieży polskiej w walkach o niepodległość ojczyzny w latach 1914–1921*, cz. 2, Warszawa 1931, s. 186.

⁸ A. Kamiński, A. Wasilewski, *Józef Grzesiak „Czarny”*, Paryż 1981, s. 26–27.

⁹ T. Kawalec, *Z bojów Harcerskiego Baonu*, Wilno 1921, s. 55.

¹⁰ W. Nekrasz, *Harcerze w bojach...*, s. 178–180.

¹¹ 6. Harcerski Pułk Piechoty bywa mylony z 6. Pułkiem Piechoty Legionów. W niektórych publikacjach występuje jako 6. Harcerski Pułk Strzelców.

¹² W. Nekrasz, *Harcerze w bojach...*, s. 183–184.

¹³ *Ibidem*, s. 188. Zostało tu źle podane panięńskie nazwisko Zofii Dębowskiej. Poprawne brzmi: Grzymkowska. Imię Gładyszówny to zaś Józefa. Maria Grzesiakowa była żoną Józefa Grzesiaka „Czarnego”.

¹⁴ Zofia Dębowska z d. Grzymkowska – komendantka żeńskiego Okręgu Łomżyńskiego ZHP XIV B w 1917 r., w 1915 r. jedna z założycielek żeńskiego oddziału POW. Sanitariuszka w czołówce sanitarnej harcerskiej kompanii szturmowej 201. Ochotniczego Pułku Piechoty, a potem 6. Harcerskiego Pułku Piechoty w walkach z bolszewikami i Litwinami w 1920 r., odznaczona Krzyżem Niepodległości i Krzyżem Walecznych m.in. za wyprawę wileńską.

¹⁵ Janusz Rudnicki – harcmistrz, współtwórca skautingu warszawskiego, zasłużony dla utworzenia ZHP na terenie Królestwa Kongresowego w listopadzie 1916 r.; komendant Warszawskiego Okręgu I A ZHP w latach 1917–1918; odznaczony Krzyżem Niepodległości.

¹⁶ Kazimierz Gorzkowski – od 1912 r. członek 2. Drużyny Skautowej w Lublinie, od 1915 r. – członek tamtejszego POW kierujący działaniami wywiadowczymi przeciwko Austriakom, a potem uczestniczący w ich rozbrajaniu, dowódca tzw. Batalionu Puławskiego, następnie żołnierz batalionu mjr. Wacława Scaevoli-Wieczorkiewicza podczas walk z Ukraińcami w 1918 r. i odsieczy Lwowa w 1919 r. W 1920 r. żołnierz 201. Ochotniczego Pułku Piechoty, żołnierz III Powstania Śląskiego, trzykrotnie ranny, odznaczony Krzyżem Niepodległości i dwukrotnie Krzyżem Walecznych.

COFNIJ SIĘ